

Предраг Ђ. Бајић^[1]

Универзитет „Унион – Никола Тесла“
Факултет за спорт
Београд (Србија)

УДК 316.324.8.329.12(049.32)

316.77:004.7(049.32)

342.738:004.378.5(049.32)

316.472(049.32)

Приказ

Примљен: 24/03/2021

Прихваћен: 25/03/2021

doi: 10.5937/napredak2-31498

Дигитална самоодбрана у информационој цивилизацији

Шошана Зубоф: *Доба надзорног капитализма: борба за будућност човека на новом рубу моћи*. Издавачка кућа Clío, Београд, 2020, 714 стр.

Израз „нема бесплатног ручка“ добио је ново поглавље у култури дигиталног доба, у којем је трговина подацима корисника постала један од најуноснијих бизниса. И док корисници „за цабе“ користе благодети бројних информација са веб-портала широм света или, што је још драстичнији пример, остављају бројне информације о себи повезујући се са широм заједницом преко бројних друштвених мрежа које не траже новац за своје услуге, управо пружаоци тих услуга користе све те податке као надокнаду, којом се плаћа оно што је „бесплатно“. Посебно питање је колико корисници уопште размишљају о таквом бизнис моделу, колики је проценат оних који пажљиво приступају свим ставкама пре него што дају одобрење приликом, на пример,

[1] predrag.bajic@fzs.edu.rs

инсталирања апликација или једноставно пристају на све што се тражи без превише размишљања. С друге стране, у дигиталном добу, намеће се и питање колико је остављено простора за избор, у смислу последица искључености из виртуелне комуникације уколико се не прихвате правила, на пример, најпопуларнијих друштвених мрежа. Ипак, да постоји могућност утицаја корисника када је глас довољно снажан говори и недавни случај везан за промену правила приватности приликом коришћења апликације Вотсап (*WhatsApp Messenger*) и њене снажније интеграције са Фејсбуком (*Facebook*), што је ту платформу коштало одласка милиона корисника.

Социјална психолошкиња и филозофиња Шошана Зубоф (*Shoshana Zuboff*), професорка са Харварда, уводи појам „надзорног капитализма“, као нечега што је „засновано на тековинама технолошке револуције где су подаци постали најскупља ’роба’“. Управо се то објашњава већ на омотници књиге *Доба надзорног капитализма: борба за будућност човека на новом руду моћи*, коју је објавила београдска издавачка кућа „Clio“ (превела с енглеског Јелена Петровић, едиција „Агора“, 714 стр.) у 2020. години (у 2019. представљено је издање на енглеском језику *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*). Такође, даљи правац је одмах јасан из речи да ова књига „открива свет у којем корисници технологије више нису клијенти, него сировина за обраду у потпуно новом индустријском систему“.

На самом почетку, пре првог поглавља, ауторка нас упознаје са свим могућим значењима синтагме „надзорни капитализам“. Према Зубоф, то је: „1. Нови економски поредак који подразумева присвајање људског искуства као бесплатне сировине за прикривену пословну праксу ископавања података, предвиђања и продаје; 2. Паразитска економска логика по којој се производња добара и услуга подређује новој глобалној архитектури за модификацију понашања; 3. Необузdana мутација капитализма коју карактерише незапамћена концентрација богатства, знања и моћи; 4. Основни оквир надзорне привреде; 5. Појава опасна по људску природу XXI века исто онолико колико је индустријски капитализам био опасан по природни свет у XIX и XX веку; 6. Порекло нове инструментарне моћи која настоји да загосподари друштвом и озбиљно прети тржишној демократији; 7. Покрет који тежи наметању новог колективног поретка заснованог на потпуној извесности; 8. Одузимање основних људских права које треба схватити као напад из ваздуха: као збацивање људског суверенитета.“

Прво од 18 дефинисаних поглавља, подељених у пет сегмената, Зубоф почиње промишљањем о „дигиталној будућности као дому или егзилу“ и питањем постављеним још почетком осамдесетих година прошлог века: „Хоћемо ли сви радити за паметну машину или ће њоме управљати паметни људи?“, да би се потом надовезало промишљање о „информационој

цивилизацији“. Затим, у другом сегменту, под насловом „Основе надзорног капитализма“, као позорницу за његов наступ ауторка је означила 9. август 2011, издавајући и детаљније образлажући три догађаја која су то условила: Епл је постао корпорација са највећим акцијским капиталом на свету, погибија једног младића у полицијској акцији у Лондону изазвала је масовне nerede најпре у граду, а затим и у читавој земљи, док су грађани Шпаније затражили од Гугла (*Google*) да „поштује њихово право да буду заборављени“, уз додатак да су то учинили како би „себи обезбедили изгледе за људску будућност“.

У наставку је Гугл означен као „пионир надзорног капитализма“ (надовезују се у књизи Фејсбук, Мајкрософт и др.), образлажући да су његови „инжењери и научници први извели читаву симфонију комерцијалног надзора, објединивши разноврсне механизме – од колачића до патентиране аналитике и алгоритамског софтвера – у нову логику по којој су надзор и једнострано присвајање података о понашању постали основа нове тржишне форме“. Посматрајући промене у дигиталном добу, ауторка истиче да су „први надзорни капиталисти у Гуглу и Фејсбуку презрели дисциплине корпоративног

Први надзорни капиталисти у Гуглу и Фејсбуку презрели су дисциплине корпоративног управљања и одбацили дисциплине демократије, штитећи своје амбиције финансијским утицајем и успостављањем политичких односа

управљања и одбацили дисциплине демократије, штитећи своје амбиције финансијским утицајем и успостављањем политичких односа“. Уз то, додала је и да су им помогле историјске прилике, пошто су „рођени у време када се регулација поистовећивала с тиранијом, а ванредно стање због терористичких напада 11. септембра 2001. довело до надзорног експонационализма и даље поспешило раст и развој новог тржишта“.

У трећем сегменту књиге, под називом „Успон надзорног капитализма“, Зубоф иде корак даље и објашњава како се после „рударске архитектуре у онлајн сфери“, са циљем повећања прихода, „наметао други економски императив, усмеривши даље ширење архитектуре у други свет, онај који зовемо ’стварним““. Управо тај други економски императив „дефинише предвиђање људског понашања“, долази до упада у нашу свакодневицу, личности и емоције, као и „развоја високоинвентивних, али посве тајних средстава којима ће се наше понашање ометати и мењати ради стицања прихода од надзора“. Ауторка упозорава на опасност те операције усмеравања понашања, пошто „доводе у питање наше основно ’право на будуће време, а то је право на поступање без

утицаја нелегитимних сила које без нашег знања раде на томе да на наше понашање утичу, да га мењају и условљавају“. У исто време, објашњавајући те механизме, она позива на буђење, опомињући да је претходно речено прихваћено као неизбежна реалност, а да није тако.

Образлажући детаљније начине на које надзорни капитализам често неприметно улази у наш живот, ауторка говори како „претварање тела у податке почиње једноставно с телефоном“. Објашњавајући како је „тело објекат чије се понашање прати и обрачунава за потребе индексирања и претраге“, као најочигледнији пример наводи то да „већина мобилних апликација захтева приступ локацији, иако она није битна за дотичну услугу, напосто због тога што се на тој информацији може добро зарадити“. Такође, осим прикупљања података о активностима у спољном свету, говори се и о „упаду машина у унутрашњи свет људи“ који се „спроводи под барјаком 'персонализације'“. На тај начин се прикупљају подаци везани за намере, потребе, емоције и друго. И ту, такође, Зубоф истиче да „надзорним капиталистима није циљ да помогну, него да све што сазнају претворе у немерљиво мале чиниоце понашања који се могу обрачунавати и онда поставити на монтажну траку, где се сировине прерађују, пакују, а затим продају“.

Упозоравајући како ће се „информациона цивилизација по диктату надзорног капитализма развити на рачун људске природе“ и како би нас „могла коштати

људскости“, ауторка наглашава да „не бисмо смели жртвовати своје право на будуће време“, где се говори о нашој вољи, праву на одлучивању, приватности и другом, „зарад учешћа у друштву и личне успешности“. Због тога у четвртом сегменту књиге, под називом „Инструментарна моћ за треће модерно доба“, говори о даљем кретању цивилизације, о природи нове моћи, трансформацији друштва, изазовима и могућим решењима у дигиталној будућности. Говори се о времену у којем се „надзорни капиталисти грчевито труде да камуфлирају своје циљеве и у исти мах настоје да овладају начинима употребе инструментарне моћи да би, без нашег знања, обликовали наше понашање“. Због тога Зубоф види „друштвена начела трећег модерног доба под инструментаризмом далеко од тековина и идеала либералног поретка“. Упозорава на тенденцију у којој се „самоодређење и самосталан морални суд, који се сматрају бедемима цивилизације, сада представљају као претња колективној добробити“, па се „друштвени притисак, психолозима добро познат због своје опасне способности да производи послушност и конформизам, сада узноси као највеће добро, као средство за уклањање непредвидивих утицаја самосталне мисли и моралног расуђивања“.

Због свега наведеног и још много других примера, у закључном, петом делу књиге ауторка наглашава да „надзорни капитализам треба схватити као дубоко антидемократску друштвену силу“. Она објашњава да нас, „захваљујући успешној борби за слободу и

знање, структурној независности од људи, колективистичким амбицијама и радикалној равнодушности без које не би било ни претходне три одлике, надзорни капитализам сада води ка друштву у коме капитализам није средство за стварање инклузивних економских или политичких институција“.

Иако се тренутно, према речима Шошане Зубоф, налазимо на самом почетку епохе коју назива „информационом цивилизацијом“, у завршници књиге она поручује људима да буду сметња: „Да би се демократија у наредним деценијама обновила, треба да натерамо себе да се запрепастимо и увидимо да смо на губитку јер нам је нешто отето.“ То образлаже и аргументом да није реч једино о личним подацима, већ да је то и „очекивање сваког човека да

Надзорни капиталисти грчевито се труде да камуфлирају своје циљеве и у исти мах настоје да овладају начинима употребе инструментарне моћи да би, без нашег знања, обликовали наше понашање

сопствени живот држи у својим рукама и да је власник сопствених искустава“.

„Доба надзорног капитализма“ је капитални водич за разумевање доба у којем смо се затекли, а да нисмо ни приметили колико је преузело контролу над нашим животом. Ова књига је позив да се не дозволи

деградација достигнутих вредности и да се „дигитална будућност претвори у дом за људе“. Због тога је у посвети Зубоф истакла да пише у част своје деце, објашњавајући да то чини како би имали сигурнију будућност и како би њихова генерација имала за шта да се бори. Али не само они, па тако снажно делује и порука канадске новинарке Наоми Клајн (*Naomi Klein*) у којој поручује да „свако треба да је прочита зарад своје дигиталне самоодбране“.